

Pokus o návrat

Osudy členů dvou židovských rodin ukazují, že ani ti, kdo přežili nacistické koncentrační tábory, neměli vyhráno

MAGDA VESELSKÁ

Konec druhé světové války byl spojen s mnoha očekáváním. Židovští obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava, kterým se podařilo dožít osvobození, byli vděční za své přežití. Radost ze záchrany života však mnohým zatemňovala obava o osud blízkých. Řada přeživších zůstala po válce sama, z rozvětvených rodin zbyly jen pahýly, ukotvení v lidském společenství se změnilo v izolaci plynoucí z nemožnosti sdílet a překonat traumata otřesné válečné zkušenosti a jejich důsledků. I návrat do života tak pro ně byl nesmírně těžký a ne každý pokus se podařil. Na vlastní kůži to poznali i členové dvou rodin, jejichž životy se během války propojily, Neugeborenovi a Fischerovi.¹

 Z Terezína se po osvobození vrátila do Prahy i tehdy šestačtyřicetiletá Elsa Neugeborenová. Narodila se roku 1899 ve Veverské Bitýšce a brzy ztratila otce. Vyrůstala v Brně s matkou Luisou Hauserovou (1873–1942)² a třemi sestrami. Na chod domácnosti přispívaly všechny dcery – Marta (1898–1942) se stala úřednicí v brněnské pobočce tkalcovny Mechanische Weberei

Fritsch & Co. Haindorf, Elsa pracovala jako účetní, Olga (1901–1942) se živila jako švadlena a nejmladší Adolf (1903–1979) byla zaměstnaná jako mzdová účetní ve firmě na výrobu vlněných látek Brüder Stiassni.³

Zřejmě v práci se Elsa seznámila s Jindřichem Neugeborenem (1895–1944), který pocházel z polské židovské rodiny usazené od počátku 20. století ve Vítkovicích. Do Brna

se přestěhoval v roce 1919 a stejně jako ona pracoval pro Wiener Bankverein.⁴ Sňatkem s ním v září 1924 vydala Elsa i rozsáhlé příbuzenstvo – ze dvou manželství svého otce měl Jindřich celkem osm sourozenců.

Ještě v roce 1924 se Neugeborenovi přestěhovali do Prahy a usadili se v Malé Šternberkové, dnes Schnirchově ulici č. 3 v Holešovicích. O rok později se narodil jejich jediný syn Bedřich. Jindřich pracoval pro Všeobecnou českou bankovní jednotu, ale jeho pozice byla komplikovaná – československé státní občanství mu bylo propůjčeno až v roce 1930.⁵ V roce 1937 se do metropole přesunula i Elsina sestra Adolf, zatímco nejstarší Marta zůstala s matkou v Brně, kde žila i Olga s manželem Alfredem Kohnem (1900–1942) a synem Jindřichem (1929–1942).

Syn Bedřich zvaný Fritz nebo Fricek byl inteligentní, pohledný a charismatický mladík, věnoval se sportu. Jeho spolužák ze Státního akademického gymnasia v Praze, Jaromír Průša, na něj vzpomínal takto: „Z chlapců v naší třídě byl ‚možjišského vyznání‘ (jak se psalo

- 1 Za pomoc při přípravě této studie, zejména za identifikaci některých aktérů příběhu Fricka Neugeborena a další informace, děkuji Libuši Salomonovičové, za sdílení informací Jitce Radkovičové. Za zpřístupnění dokumentů a fotografií z rodinných archivů patří dík Chrise Olleymu a rodině Daisy Fischerové.
- 2 U deportovaných uvádím rok úmrtí podle data jejich poslední deportace, pokud není známo přesné datum. Údaje jsou dostupné na portále Institutu Tereziánské iniciativy – viz www.holocaust.cz (citováno k 3. 4. 2023).
- 3 Archiv města Brna (AMB), f. A1/58 (Sčítání lidu 1921), Na Ponávce 134/51, byt číslo 17.
- 4 AMB, f. Z1 (Pobytová evidence občanů), Heinrich Neugeboren.
- 5 Národní archiv (NA), f. Policejní ředitelství II – Evidence obyvatel (PŘ II – EO), Jindřich Neugeboren; tamtéž, f. PŘ II – všeobecná spisovna 1931–1940, k. 9193, sign. N 720/4 Jindřich Neugeboren.

Frick Neugeboren jako školák, 30. léta 20. století (foto: NA)

Portrét Jindřicha Neugeborena v jeho kanceláři, 30. léta 20. století (foto: NA)

Frick a Elsa Neugeborenovi, 1937 (foto: archiv rodiny Neugeborenovy)

v ročenkách gymnásia) Bedřich (Frick) Neugeboren. Byl to ctižádostivý, ambiciózní, pilný student, který se zajímal o všechno možné, měl řadu zájmů podobných mým, a proto jsme spolu kamarádili – vzpomínám, jak při demonstracích 17. listopadu 1939 jsem byl u něho ještě v dost přepychovém bytě někde v Josefovské ulici (nepamatuji se, které) a jak jsem čekal do tmy, abych se odtud vytratil, pak – to už mě domů zvát nemohl, protože bydleli v nějakém společném bytě s dalšími rodinami – jsem ho potkával a vím, že měl nějaké lepší místo na židovské obci, dokonce mi kdosi říkal, že si to dovedl dobře zařídit, což bylo řečeno ze závidy, neboť i on se najednou ztratil.⁶

V říjnu 1939 se totiž Neugeborenovi přestěhovali z Malé Šternberkovy do bytu v Břehové ulici nedaleko zmíněné Josefovské (dnes Široké) a také nedaleko sídla Židovské náboženské obce v Praze. Byt velmi pravděpodobně opravdu sdíleli s dalšími židovskými rodinami, a to v důsledku protizidovských nařízení okupačních i protektorátních úřadů zaváděných od jara 1939. Rodiče se snažili poslat syna do bezpečí do Anglie, ale nepodařilo se jim to; možnost emigrovat nenašli ani pro sebe. Frickův otec Jindřich pro svůj „židovský původ“ ztratil po nějaké době zaměstnání a klíčová pro ekonomickou situaci rodiny byla pamětníkem zmíněná práce na pražské židovské obci.⁷

Ta byla původně správní jednotkou pro registrované židovské souvěrce,

kteřá zajišťovala především náboženské, sociální a společenské záležitosti, ale po podpisu mnichovské dohody na podzim 1938 a zejména po okupaci v březnu 1939 se postupně zapojovala i do pomoci uprchlíkům a přebírala řadu organizačních a sociálních úkolů, včetně podpory vystěhovalců, přeškolování apod. Po vzniku pražské pobočky nacistického úřadu Ústředna pro židovské vystěhovalce

(Zentralstelle für jüdische Auswanderung)⁸ byla pražská židovská obec v červenci 1939 určena za instituci, která bude mít na starosti všechny Židy a židovské míšence na území Protektorátu Čechy a Morava, jejich spolky a organizace. Za tím účelem musela masivně posílit svůj personální aparát, jehož struktura se v průběhu války proměňovala s tím, jak se odvíjely události. Zaměstnání

6 Archiv Židovského muzea v Praze (AŽM), sbírka Dokumenty persekuce, inv. č. 80, Jaromír Průša, Moji židovští nejbližší, s. 19 (nedatováno).

7 Archiv rodiny Neugeborenovy, dopis Jindřicha Neugeborena bratru Erichovi a švagrové Saly do Palestiny, 14. 7. 1939.

8 Více o ní viz text Anette Homlong Storeide v tomto čísle revue Paměť a dějiny věnovaný Karlu Denkovi, který měl na starosti právě záležitosti židovských bytů.

na pražské židovské obci s sebou po zahájení deportací na podzim 1941 skutečně neslo mnohdy i – dočasnou – ochranu před transporty a z toho plynula závist, kterou zaznamenal Jaromír Průša ve své vzpomínce.

MANIPULANT VE SKLADU

Na pražské židovské obci našli práci, i když na hony vzdálenou původní profesi, Jindřich i Fricke. Podle seznamu zaměstnanců ze září 1942 pracoval Jindřich jako manipulants ve skladu porcelánu v tzv. Treuhandstelle, která spravovala movitý majetek deportovaných Židů. Fricke se stal poslíčkem v evidenční kanceláři téhož oddělení.⁹ Neugeborenovi se v té době mohli oficiálně stýkat už jen se svými známými, kteří sdíleli stejný osud – k nim patřila i rodina kolegy z evidenčního oddělení Treuhandstelle a bývalého bankovního úředníka Františka Fischera (1897–1944) s manželkou Julií (1901–1944) a dcerou Daisy (1927–2002).

Ani Elsa Neugeborenová nezůstala sedět s rukama v klíně; byla podnikavá a činorodá. Ovládala ruční práce, a tak si přivydělávala výrobou oděvních doplňků a zároveň výukou rukodělných technik. Jednou z jejích učednic se stala právě Daisy Fischerová, která po válce vzpomínala, že s Elsou vyráběly na zakázku svetry či rukavice.¹⁰

Neugeborenovi a Julie a Daisy Fischerovy byli deportováni do Terezína transportem Di v polovině července 1943 spolu s dalšími pracovníky pražské židovské obce. Jednalo se o poslední hromadný transport do ghetta, po něm následovaly už

jen menší skupiny osob. František Fischer prozatím zůstal v Praze, což bylo poměrně neobvyklé, a do transportu byl zařazen až na podzim 1944. Společně s několika dalšími spolupracovníky a jejich rodinami byl na konci října deportován přímo do Osvětimi a tam zavražděn.

Na rozdíl od Julie a Daisy Fischerových, které v terezínském ghettu našly své příbuzné a známé, jich tam Neugeborenovi neměli tolik. Většina Jindřichovy přízně měla polskou státní příslušnost a Terezínem prošli jen někteří z nich. Elsina matka Luisa a sestra Marta, stejně jako rodina sestry Olgy, ti všichni už v ghettu nebyli: přijeli sem jedním

Během 2. světové války pracoval Fricke Neugeboren spolu s otcem Jindřichem v oddělení Treuhandstelle u pražské židovské obce. V té době vznikl i jeho portrét pořízený pracovníky fotodílny této instituce. (foto: Židovské muzeum v Praze)

z vůbec prvních transportů z Brna na počátku prosince 1941 a po několika měsících, na jaře 1942, byli deportováni dále na východ a tam všichni zavražděni. Již téměř rok, od srpna 1942, však v Terezíně žila Elsina sestra Adolfa, která jim mohla pomoci zorientovat se v chodu ghetta.

DO TRANSPORTU NECHOĎ

V Terezíně byli Neugeborenovi něco přes rok, když byly na podzim 1944 zahájeny velké deportace do Osvětimi. Na sklonku září 1944 odjeli transportem Ek i Jindřich a Fricke.¹¹ V ghettu zůstaly Elsa s Adolfou¹² a také Daisy, již se Elsa ujala, když v říjnu 1944 zemřela po těžkém boji s mozkovým nádorem Julie Fischerová. Pomohla jí mj. ukrýt se před deportací na východ: „A najednou jsem dostala předvolání do transportu – a ta Elsa mi řekla: ‚Hele, já ti něco řeknu, ono to už asi bude končit, já jsem něco takového slyšela, seber se, vezmi si něco k jídlu a jdi na půdu a nenastupuj. Co se ti může stát? Máš jít někde do Polska, kde nevíš, co se stane, kde je plyn’ – protože o tom už se hovořilo – ,nebo na tu Malou pevnost. V nejhrošším pádě, když tě najdou a už budou transporty pryč, tak půjdeš na Malou pevnost, vždyť to tam možná taky přežiješ, vždyť už to musí být brzy.“ Daisy se skutečně zachránila a Elsa jí pak ještě obstarávala jídlo, než se jí podařilo Daisy v ghettu zase „zlegálnit“, aby získala nárok na přídělky.¹³

V Terezíně se Elsa, Adolfa i Daisy dožily osvobození a konce války. Zpět do Prahy ale – na rozdíl od jiných – nespěchaly, a to ani po ukončení karantény související s epidemií

9 Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Židovské organizace (425), sign. 425-365-11, Seznam zaměstnanců Židovské náboženské obce v Praze ke dni 21. 9. 1942.

10 AŽM, Sbírka orální historie (SOH), rozhovor 515, D. L., žena.

11 Podrobněji viz BLODIG, Vojtěch: Poslední transporty z ghetta a konec války v Terezíně. *Holocaust.cz*, 23. 8. 2019 – viz <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/posledni-transporty-a-konec-valky-v-terezine/> (citováno k 3. 4. 2023).

12 Adolfa Hauserová byla osvobozena v Terezíně, i když Daisy uvedla, že byla z Terezína deportována do jiného lágru a že ona pak chvíli bydlela s Elsou místo ní. Adolfa se však zřejmě přestěhovala jen v rámci ghetta. NA, f. Okupační vězeňské spisy (OVS), Terezín, kartotéka Židů z ghetta a kartotéka Židů deportovaných do ghetta z území protektorátu, Elsa Neugeborenová a Adolfa Hauserová.

13 AŽM, SOH, rozhovor 515, D. L., žena.

skvrnitého tyfu, která v bývalém ghettu vypukla v květnu 1945. Teprve v polovině července 1945 se Adolfa znovu přihlásila k pobytu v Havlíčkově ulici, kde žila i před deportací, a Elsa našla azyl u manželů Koretzových v Holešovicích. Když se koncem července 1945 vrátila do Prahy i Daisy Fischerová, získaly s Elsou společný byt ve Veletržní ulici ve stejné čtvrti.

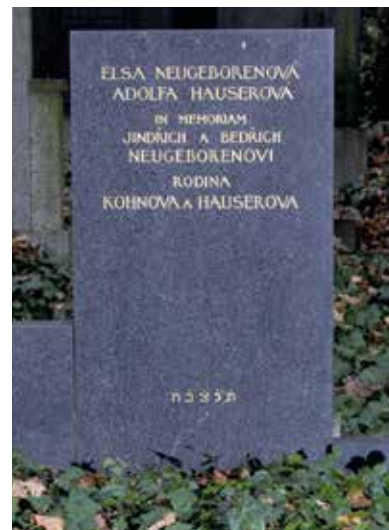
Není známo, kdy a jak se Elsa dozvěděla o osudu svého manžela a syna. I přes to, co ohledně situace na východě již na podzim 1944 tušila, jistě doufala, že se alespoň Fricek zachrání. Je však možné, že její pozdní návrat do Prahy zapříčinily právě špatné zprávy. Když na začátku srpna 1945 žádala repatriční úřady o léčebný pobyt v Karlových Varech, věděla už, že se syn ani manžel nikdy nevrátí.¹⁴ Přesto se pokusila začít znovu. Požádala o živnostenské oprávnění k maloobchodu s vlnou a ručními pracemi, s nímž se zároveň chtěla vrátit do míst, kde bývala šťastná – našla totiž provozovnu v Malé Šternberkové, kde žila před válkou. Absolvovala také zmíněný třítýdenní pobyt na zotavenou.

O pár týdnů později, na začátku října 1945, na ni ale všechny minulé i současné události dolehly a ona ztratila smysl dalšího žití. Přítomnost Daisy, která byla přibližně ve věku ztraceného syna Fricka, na tom nic nezměnila. Elsa se rozhodla pro dobrovolný odchod ze světa. Policejní protokol podepsaný Daisiým stále ještě dětským písmem vysvětlil předávkování se léky takto: „Dle mého názoru Neugeborenová čin spáchala v náhlém pohnutí mysli, neboť když jsem s ní posledně mluvila, neprojevovala nijak svůj neklid. Již před tím řekla mně i svým ostatním známým, že by

*bylo lépe, kdyby udělala životu konec. Tato nechuť k životu byla odůvodněna ztrátou manžela i syna, a i snad těžkostmi v novém životě. Podotýkám, že večer před činem byl u ní Liebrmann, architekt, její známý, který se do bytu po smrti Neugeborenové nastěhoval a musel býti z bytu vykázan.*¹⁵ Dotyčný měl o byt skutečně velký zájem; jde totiž zřejmě o stejnou osobu, která osočila Daisy z toho, že Elsu otrávil, aby měla být sama pro sebe. Vyslychala ji kvůli tomu i policie a Daisy o – nyní již zřejmě nadměrně – byt nakonec přišla.¹⁶

PÁTRÁNÍ PO OSUDU SYNA

Podrobnosti o osudu manžela a syna se k Else Neugeborenové dostávaly zřejmě postupně. Navzdory intenzivnímu úsilí repatričních úřadů, Červeného kříže i osobních iniciativ se příbuzní v té době opírali o mnohdy nepotvrzené zprávy, útržky, fámy a bylo pro ně složité zorientovat se ve válečném dění, sledu událostí, umístění a charakteru táborů, přesunech vězňů, trasách pochodů smrti ad. První zprávy stran Fricka se ale objevily poměrně brzy, již v květnu 1945, kdy byla Elsa ještě v Terezíně. Po jeho osudu nejprve začal pátrat rodinný přítel Bohumil Meller z Prahy, který se dozvěděl, že Fricek „utekl sv lednu t. r. při částečné evakuaci koncent[račního] tábora v Osvěncině (sic) z tohoto konc. tábora a skrýval se v Mor[avské] Ostravě. Tam byl dne 5. dubna 1945 Gestapem chycen, zbit tak, že ležel pět dnů bez vědomí u okr[esního] soudu v Mor. Ostravě. Dne 17. dubna t. r. byl v nosítkách dopraven na nádraží a odvezen neznámo kam. V Ostravě byla vyslovena domněnka, že byl odvečen do Čes[kých]

Hrob Elsy Neugeborenové a Adolfa Hauserové na Novém židovském hřbitově v Praze. Na náhrobku jsou symbolicky připomenuti i rodinní příslušníci, kteří byli zavražděni během 2. světové války. (foto: Židovská obec v Praze)

*Budějovic.*¹⁷ Zprávy sice byly poměrně čerstvé, pátrání v Českých Budějovicích ale nepřineslo žádný výsledek. Na počátku srpna již nicméně Elsa věděla, že její manžel zahynul v koncentračním táboře, zřejmě vyčerpáním, a syn padl 19. dubna 1945 v Ostravě jako partyzán. Je tedy pravděpodobné, že se k ní postupně dostávaly další střípky informací, na její osobní ztrátě ale přirozeně nic nezměnilo.¹⁸

Větší jasno do Frickova osudu vneslo pozdější pátrání, jehož se krátce před svým vystěhováním do Izraele ujal jeho strýc Karel Neugeboren (1904–1949), válečný invalida, který se do republiky vrátil s 1. čs. armádám

14 NA, f. PŘ II – EO, Elsa Neugeborenová; tamtéž, f. Ministerstvo práce a sociální péče, repatriace 1938–1951 (MPSP-R), k. 1339, sign. 888, Elsa Neugeborenová.

15 Dosud neztotožněný architekt Liebrmann skutečně na nic nečekal. Elsa zemřela 5. 10. 1945 a protokol, ve kterém Daisy zmiňuje jeho nucené vykázaní z bytu, je datován 10. 10. 1945.

16 AŽM, SOH, rozhovor 515, D. L., žena.

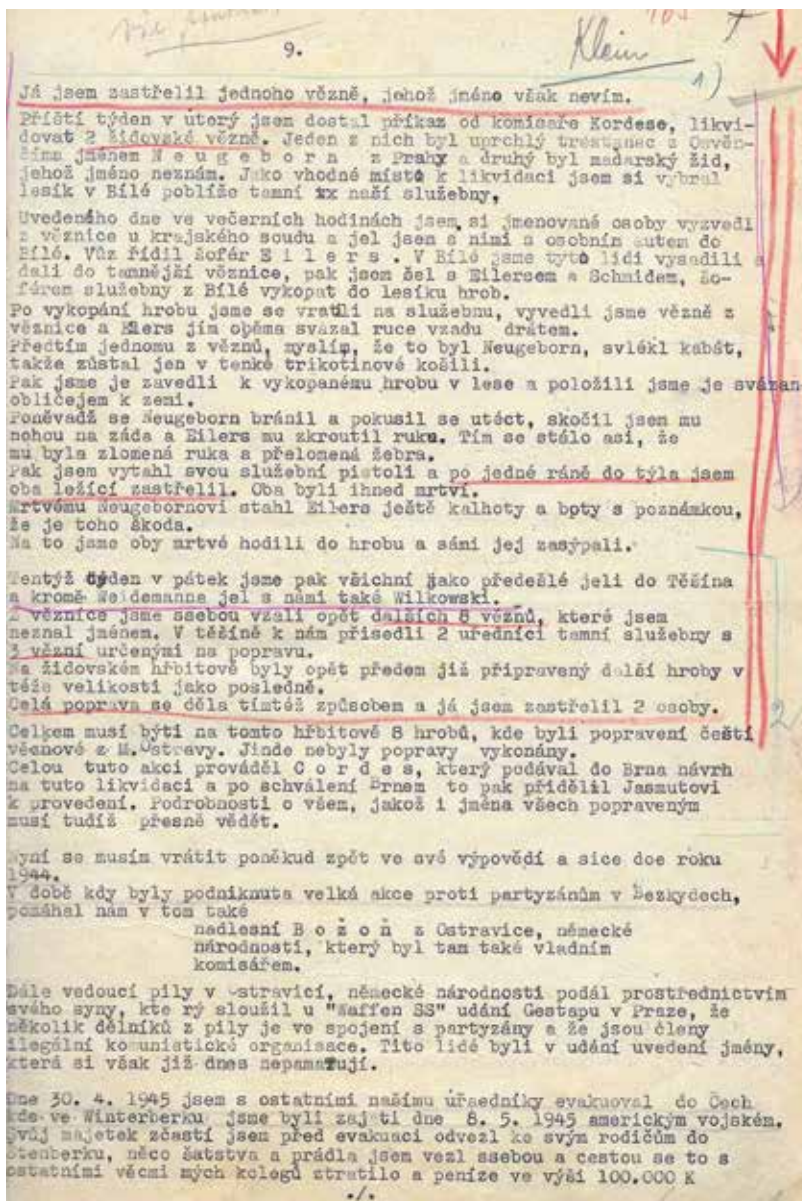
17 NA, f. PŘ II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 7884, sign. N 883/1 Bedřich Neugeboren, dopis Bohumila Mellera ONV v Českých Budějovicích, 28. 5. 1945.

18 NA, f. MPSP-R, k. 1339, sign. 888 Elsa Neugeborenová.

Wilhelm Kampf při výslechu v rámci přípravného řízení pro proces u Mimořádného lidového soudu v Ostravě popsal, jak na konci dubna 1945 naložil s židovskými vězni Bedřichem Neugeborenem a Aronem Friebem (foto: Zemský archiv v Opavě)

sborem pod velením gen. Ludvíka Svobody. Na jeho výzvu ve *Věstníku Židovské náboženské obce v Praze* zareagovala Luisa Frischerová z Ostravy. V dopise popsala, že Fricek seskočil v lednu 1945 v Hrušově u Ostravy z vlaku z Osvětimi a skrýval se až do března u známých v Ostravě. Poté, co byl jejich dům vybombardován, přestěhovali se k Luise do Přívozu. Později byli Fricek a Luisa a s nimi i přibližně dvacet jejich přátel zatčeno Gestapem. Dívky se podařilo zachránit, chlapci ale byli na začátku května 1945 odvezeni na židovský hřbitov v polském Těšíně a tam postřeleni. Jejich mrtvoly byly později exhumovány a zpopelněny, jen u Fricka nebylo možné stoprocentně potvrdit jeho identitu.¹⁹ Dopis obsahoval i několik nejasností – Luisa v něm totiž Fricka označovala jako Míšu (Michala) a zatčení celé skupiny v jejím líčení bezprostředně navazovalo na informace o Frickově neopatrném chování a pohybu na veřejnosti. To vzbuzovalo dojem přímé souvislosti.²⁰

Popsané události byly v Ostravě dobře známy a těsně po válce vzbudily velkou pozornost veřejnosti. Fricek byl totiž zatčen spolu s dalšími mladými lidmi, kteří měli život před sebou a tragicky zahynuli jen pár dnů před osvobozením: ostravští skauti z Junáka Vladimír Čermák, Vladimír Pach, Quido Němec, Milan Rotter, Otto Klein a jejich přátelé byli během války zapojeni do odboje proti okupantům. Jejich památku

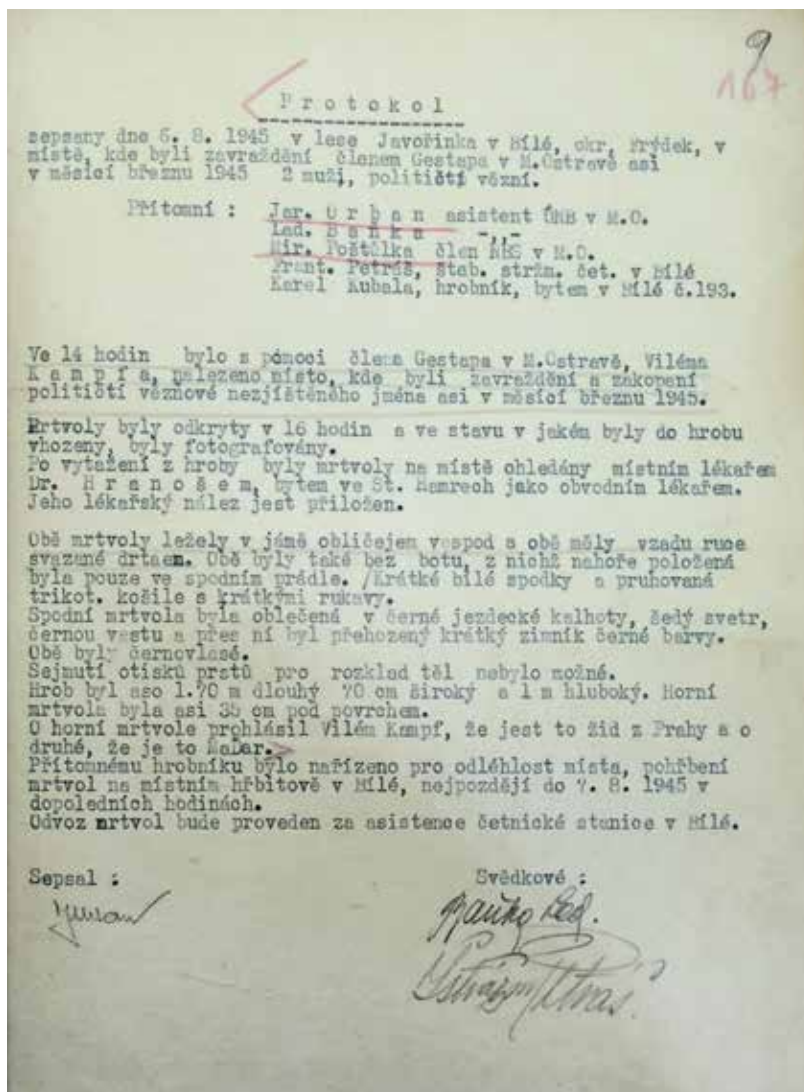
dnes připomíná kamenná mohyla na Ivančeně.²¹ Ostatky mladých odbojářů byly na židovském hřbitově v polském Těšíně skutečně vyzdviženy a identifikovány v polovině června 1945,

převoz do Ostravy doprovodila tryzna na obou místech. Osud skautské odbojové skupiny se stal jedním z významných podnětů vedoucích k vyšetřování a odsouzení dopadených

19 Chlapci byli zavražděni střelou do týla, takže identifikaci ostatků provedli rodinní příslušníci na základě tělesných znaků nebo oděvu či předmětů, které měli u sebe. Vyzdvižení ostatků na hřbitově v polském Těšíně, jejich identifikaci a převoz do Ostravy popsal BORÁK, Mečislav: *Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku*. Profil, Ostrava 1990, s. 185–198.

20 *Archiv rodiny Neugeborenovy*, dopis Luisy Frischerové Karlu Neugeborenovi, 29. 1. 1949.

21 Podrobněji k mohyle viz <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ivan%C4%8Dena> (citováno k 3. 4. 2023).

Na základě výpovědi Wilhelma Kampfa byla v obci Bílá v lese na svahu Javořiny provedena na začátku srpna 1945 exhumace ostatků Bedřicha Neugeborena a Arona Friebeho. Průběh exhumace zachycuje oficiální protokol. (foto: Zemský archiv v Opavě)

před blížící se frontou a ve snaze o zahlazení stop koncem dubna 1945 do polského Těšína, kde byli zcela nemsylně povražďeni, likvidací Fricka Neugeborena a dalšího patrně maďarského židovského vězně jménem Aron Friebe byl pověřen gestapák Wilhelm Kampf. Ten při výslechu českým úřadům popsal, že koncem dubna odvezl oba do Bílé, kde mělo ostravské Gestapo služebnu, a tam je v lese na svahu Javořiny zastřelil. Na začátku srpna 1945 zavedl vyšetřovatele na místo činu a ostatky obou mužů byly z mělkého hrobu vyzdviženy. Tělo Fricka Neugeborena bylo identifikováno podle zranění, která mu Kampf a jeho pomocník způsobili, když se Fricek ještě i se svázanými rukama pokusil o útěk, a podle chybějících částí oděvu, které mu gestapáci po popravě ukradli.²⁴ Obě těla byla následující den pochována na hřbitově v Bílé.²⁵

TREST SMRTI

Wilhelm Kampf i další příslušníci ostravského Gestapa, kteří nesli za zavraždění skautů a jejich přátel odpovědnost (Karl Cordes, Heinrich Wagner), byli Mimořádným lidovým soudem v Ostravě odsouzeni k trestu smrti a v letech 1946–1947 popraveni, stejně jako jejich konfidenti a pomahači, kteří infiltrovali skupinu kolem Vladimíra Čermáka a iniciovali

příslušníků ostravského Gestapa a jejich konfidentů v procesech u mimořádného lidového soudu.²²

Případ ostravských skautů několikrát podrobně zpracoval historik Mečislav Borák, i když ani jemu se nepodařilo odhalit identitu vězně

označovaného ve spisech mimořádného lidového soudu jen jako Neugeboren (více patrně nevěděli ani příslušníci Gestapa). Jisté je, že Frickův příběh se po zatčení odvíjel odlišně.²³ Zatímco skauty a jejich přátele odvezlo Gestapo v panice

22 Zemský archiv Opava (ZAO), f. Mimořádný lidový soud (MLS) Ostrava, sign. Ls 123/45 Wilhelm Kampf, sign. Ls 1069/46 Heinrich Wagner, sign. Ls 1164/46 Josef Kohutek a spol., sign. Ls 85/47 Karl Cordes.

23 Kromě již citované práce Mečislava Boráka viz také TÝŽ: Zavraždění ostravských skautů a jejich přátel v dubnu 1945. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, č. 19. Tilia, Šenov u Ostravy 1999, s. 71–108. Další podrobnosti přidal v publikaci *Ivančena. Kamenné svědectví hrdinství a odvahy*. Muzeum Těšínska, Český Těšín 2016. Tomuto a dalším případům se věnovala i RADOVIČOVÁ, Jitka: *Stopy vedou k Ivančeně. Odboj slezských skautů 1938–1945*. Junák – svaz skautů a skautek ČR, Praha 2011.

24 ZAO, f. MLS Ostrava, sign. Ls 123/45 Wilhelm Kampf.

25 Státní okresní archiv Frýdek-Místek, f. Farní úřad Bílá, inv. č. 20 (Protokol o prohlídce mrtvých), záznam 14/1945; tamtéž, f. ONV Frý-

Během exhumace popravených židovských vězňů pořídili vyšetřovatelé také fotodokumentaci místa činu a ostatků zavražděných (foto: Zemský archiv v Opavě)

zatčení jejích členů (Josef Kohutek a jeho spolupracovníci Josef Šenkýř a Alžběta Brožíková). Dalšímu konfidentovi Gestapa, který se na rozkrytí a zadržení skupiny podílel, Františku Wilkowskému, se nejprve podařilo uprchnout, a když byl o několik let později vypátrán a vydán z Polska do Československa, byl za svou činnost během války rovněž odsouzen k trestu smrti a popraven.²⁶

Československé úřady otevřely případ ještě jednou, když v roce 1968 připravovaly dokumenty pro žádost o vypátrání a vydání bývalého vedoucího ostravského Gestapa Wilhelma Lehmana, kterému se před osvobozením Ostravy podařilo uprchnout. Vyšetřovatelé i na základě výzvy

v televizi shromáždili další výpovědi svědků a zúčastněných. Ty jednoznačně potvrdily, že za rozkrytí a zatčení Čermákovy skupiny nemohlo chování Fricka Neugeborena, ale spíše nedostatečná opatrnost mladých lidí usilujících o získání zbraní a zapojení do partyzánského boje ke konci války. Skutečnost, že Fricka ukrývají, prozradili někteří členové skupiny až při brutálních výsleších.²⁷

Až nyní, téměř osmdesát let od popisovaných událostí, se podařilo všechny střípky propojit a vytvořit ucelenější obraz toho, jak se Frickův pobyt v Ostravě přibližně odvíjel a kdo mu pomáhal. Osobní vzpomínky se ale v detailech liší. Když se někdy v druhé polovině ledna 1945

přiblížil (evakuační) vlak z Osvětimi k Ostravě, podařilo se z něj u Hrušova Frickovi seskočit. Je možné, že nebyl jediný: podle vzpomínek Františka Tyranského a jeho spolupracovníků, které zaznamenala Libuše Salomonovičová, seskočilo v lednu 1945 z vlaku u Hrušova více lidí, které následně horníci z dolu Hubert (později Stachanov) ukrývali až do konce války na výdušné jámě Vrbice. Fricke ale pokračoval do Ostravy, kde se možná trochu orientoval – jeho otec pocházel z Vítkovic a ve městě žili před válkou příbuzní. Měl navíc kontaktní adresu na Kristýnu Rygalovou. Kristýna zvaná Týnka (Tinka) pomáhala před válkou v domácnosti ostravské židovské rodiny Mayerových a i do Terezína jim ještě posílala balíčky s jídlem. Kontakt na ni mohl Fricke získat např. od stejné starého Jana Mayera (1925–2011), který byl do Terezína deportován přibližně ve stejnou dobu jako on.²⁸

Týnka sama žila v podnájmu, Frickovi tedy azyl poskytnout nemohla. Vybavila ho ale jídlem a oblečením a předala jej svým známým, kteří se o něj postarali. V té souvislosti se v pramenech a vzpomínkách objevuje nejčastěji jméno Otto Kleina (1921–1945), člena Čermákovy junácké skupiny, který pocházel ze smíšeného česko-židovského manželství a podle informací svého bratra se v té době sám skrýval po útěku z pracovního nasazení ve Štýrském Hradci.²⁹ Ten měl Frickovi zprostředkovat úkryt ve studentské ubytovně na dnešní Lidické ulici ve Vítkovicích. Jiní pamětníci zase hovoří o setkáních v bytě rodiny

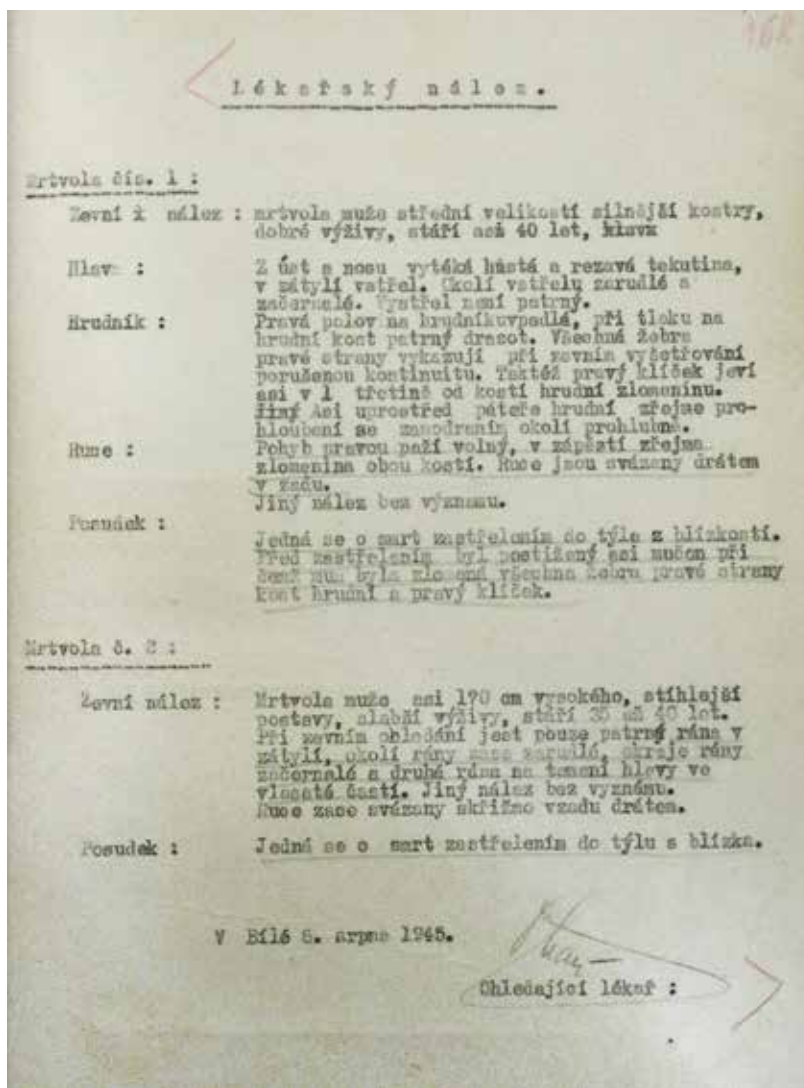
dek-Místek, evidence válečných hrobů a jiných hrobů z let 1938–1945 na území okresu, k. 2245; tamtéž, f. MNV Ostravice, k. 20, inv. č. 86 (válečné hroby na území obce) a tamtéž, inv. č. 28 (Podací protokol 1945–1946), účet za rakve dodané firmou Arnošt Duží, Ostravice (čj. 785/1945).

26 ABS, sb. Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy Ostrava (V-OV), vyšetřovací spis a. č. V-747 OV František Wilkowský. Viz také SEĎA, Radomír: *Pět proti gestapu. Příběh diverzní skupiny Karla Břenka a odboje zaměstnanců Vítkovických železáren v letech 1943–1944*. Montanex, Ostrava 2014.

27 K tomu a k Frickově pohybu po Ostravě zejména výpovědi Bohumila Mužného, Marie Novákové a Bohuslava Fialy. ABS, sb. V-OV, vyšetřovací spis a. č. V-4054 OV Wilhelm Lehmann. Lehmann však byl již v červnu 1960 prohlášen za mrtvého, a to k 31. 12. 1945.

28 V Osvětimi se jejich cesty zakrátko rozešly, Jan Mayer se tam zdržel ani ne týden. Ve své vzpomínce Fricka nezmiňuje. AŽM, SOH, rozhovor 972, J. M., muž.

29 ABS, sb. V-OV, vyšetřovací spis a. č. V-4054 OV Wilhelm Lehmann, Výpověď Leo Kleina.

Ostatky obou zavražděných vězňů ohledal po jejich exhumaci místní lékař MUDr. Valentin Hranoš. Zjištěná předsmrtná zranění pomohla při ztotožnění obětí (foto: Zemský archiv v Opavě)

V jejím bytě nakonec Fricka 5. dubna 1945 Gestapo zatklo.

Podle všeho nebyl Fricek jediný, komu skauti takto pomáhali - krycí označení Míša, které zmínila ve svém dopise Luisa Frischerová, totiž podle vzpomínek pamětníků zaznamenaných Jitkou Radkovičovou dostávali všichni skrývaní.³⁰ S pomocí skautů a jejich kontaktů získal Fricek i nové doklady včetně potravinových lístků, takže mu nic nebránilo v tom, aby se pohyboval na veřejnosti, chodil do kina apod. Těsně před svým zatčením se dokonce vydal vlakem do Prahy. Zda se v Ostravě zapojil do činnosti junácké skupiny, není známo; prameny nic takového neuvádějí. Po zatčení jej Gestapo možná právě proto od ostatních oddělilo, i když roli mohl hrát i jeho židovský původ. Výše citované informace Bohumila Mellera naznačují, že ve vazbě prošel stejným týráním a bitím jako jeho souputníci. Jeho zavraždění pak popsal ve výsledkovém protokolu gestapák Wilhelm Kampf.³¹

KRUTÝ OSUD DAISY FISCHEROVÉ

Smrt manžela, syna Fricka a většiny rodinných příslušníků³² byla vedle složitosti poválečných poměrů a chování konkrétních lidí hlavním důvodem, proč se Elsa Neugeborenová rozhodla svůj život ukončit. Po jejím odchodu zůstala Daisy Fischerová v podstatě sama. Bylo jí osmnáct let, nebyla podle tehdejších pravidel ani plnoletá. Přes nízký věk musela činit

Thoržových na Hlavní ulici. Thoržovi ale byli již v roce 1942 deportováni do Terezína a dům, kde bydleli, zasáhlo bombardování Ostravy již v srpnu 1944. Fricek zřejmě vystřídal několik adres (nějakou dobu se patrně ukrýval i u rodiny Milana Rottera nebo v zahradní besídce u Zdeňka Nováka), než se přesunul k Luise

Frischerové, tehdy ještě Haasové (1926–2012). Také ona pocházela ze smíšeného, v tomto případě německo-židovského manželství a v té době žila v Ostravě sama: její matka byla deportována transportem AE1 na konci ledna 1945 do Terezína, otec byl v tábore pro arijské partnery ve smíšených manželstvích v Postoloprtech.

³⁰ I při shromažďování svědeckých výpovědí k případu Wilhelma Lehmana pátrala Krajská správa Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Ostravě po Michalu, a nikoliv po Bedřichu Neugeborenovi. Viz tamtéž, dopis od Rady židovských náboženských obcí v krajích českých pro Krajskou správu (KS) SNB, odbor vyšetřování Státní bezpečnosti v Ostravě, 7. 8. 1968.

³¹ ZAO, f. MLS Ostrava, sign. Ls 123/45 Wilhelm Kampf.

³² Z Elsiny rodiny přežila válku jen sestra Adolfa, i když zřejmě ve špatném zdravotním stavu. Ztráty v rodině Neugeborenových shrnul

Proces s Wilhelmem Kampfem u Mimořádného lidového soudu v Ostravě vzbudil velký zájem veřejnosti a sledoval jej i místní tisk. Kampf byl 14. března 1946 odsouzen podle očekávání k trestu smrti. Rozsudek byl vykonán téhož dne. (repro: *Nová svoboda*, 15. 3. 1946)

zahynuli.³⁶ Jiřímu se před zatčením podařilo ukrýt v horách, kde se zapojil do Slovenského národního povstání, jeho starší sestra Viera (1921–2004) našla azyl u přátel bývalé pomocnice v domácnosti Lengsfeldových. Válku přežila, stejně jako bratr, který se přidal k jednotkám východní armády a přišel s nimi do Prahy.

Zde našel útočiště u své tety z otcovy strany, Hermý Steinové (1901–1981), jejíž osud se v mnohém podobal příběhu Elsy Neugeborenové. Podobně jako Elsa byla i Herma před válkou vdaná a měla syna. Manžel, původně obchodník s papírem, za války rovněž pracoval v Treuhandstelle u pražské židovské obce. Členové obou rodin byli do Terezína a muži pak do Osvětimi deportováni stejnými transporty, Di a Ek. Herma samotná koncentrační tábory přežila, syn i manžel však zahynuli.³⁷ Přesto se jí – na rozdíl od Elsy – podařilo vrátit nejen domů, ale i do života: provdala se za jiného přeživšího, který přišel o rodinu. Život v Izraeli, kam se v roce 1949 vystěhovali za příbuznými, pro ně nebyl jednoduchý a zřejmě tak úplně nenaplnil jejich představy. Návrat do vlasti se jim však kvůli politickým poměrům po únoru 1948 nezdařil.³⁸

velká životní rozhodnutí, ale neměla se o nich s kým poradit a o koho se opřít. Přítelkyně z Terezína i z doby před deportací byly stejně staré jako ona. Spojnici se životem před válkou a určitou emoční kotvou představovala jen bývalá pomocnice v domácnosti Fischerových, Anna Řeháčková, k níž se Daisy po smrti Elsy a ztrátě bytu nakrátko uchýlila. Ta u sebe navíc během války schovávala předměty z majetku svých bývalých zaměstnavatelů, například rodinná fotoalba, která byla pro Daisy velmi cenná.

O tom, jak naloží se svým životem, začala Daisy uvažovat již krátce po osvobození. Ani ona zprvu z Terezína nespěchala, neměla za kým a proč. Místo toho se zapojila do práce v repatriační kanceláři a čekala na zprávu o tatínkovi, s nímž si byla velmi blízká. Dobrým znamením se zdálo být, že až do konce války ghettem neprošel. I když postupem

času sílila jistota, že se nevrátí, doufala Daisy ve shledání ještě řadu let.³³ Už v Terezíně se jí pak nabíze-ly různé možnosti: v naději na to, že se vrátí tatínek, však odmítla návrh důstojníka z ruské posádky, že by ji adoptoval, zavrhla také nabídku navázat vztah s jiným přeživším, odejít s ním do zahraničí a začít znovu v cizí zemi, prostředí, rodině.³⁴

Nakonec se po návratu do Prahy rozhodla studovat, i když vysokou školu po nějaké době opustila a začala pracovat jako úřednice. V létě 1947 se seznámila s Jiřím Leškem-Lengsfeldem (1923–1949), který pocházel z české židovské rodiny osedlé na Slovensku.³⁵ Také jeho osud poznamenala válečná tragédie, která se odehrála jen několik měsíců před osvobozením – jeho rodiče byli na podzim 1944 na základě udání patrně pro židovský původ zatčeni a odve-čeni do koncentračních táborů; oba

lámanou češtinou její švagr Leopold po návratu do Prahy: „Anna, Dora, Hermann, Robert, Ferdinand jsou mrtvo, Fritzl take, a Else jse sebevraždila před několik dni. Dolfi Hauserová je v nemocnice. Karel přišel zpět s Ruskou armádu jako vojin a ja s Anglickou letectvo jako rotný.“ Svěho bratra Ericha, který se do Palestiny vystěhoval již před válkou, označil za jediného Neugeborena, co měl „sejchel v času“, tedy dost rozumu na to, aby včas odjel. Leopold s rodinou se v roce 1946 vystěhoval do Velké Británie, Karel v roce 1949 do Izraele, kde krátce nato zemřel. Viz *Archiv rodiny Neugeborenovy*, dopis Leopolda Neugeborena bratru Erichovi, 10. 11. 1945.

33 Rozhovor autorky s M. K., 10. 2. 2023.

34 AŽM, SOH, rozhovor 515, D. L., žena.

35 NA, f. PR II – EO, Jiří Leško; tamtéž, PR II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 6633, sign. L 1350/7 Jiří Leško; soukromý archiv, Výmer Poverenictva SNR pre veci vnútorne ve věci změny příjmení z Lengsfeld na Leško, 12. 3. 1945.

36 Matka Eliška (1897–1945) zahynula v únoru 1945 v Ravensbrücku, otec Ervín (1892–1945) zřejmě na konci dubna 1945 při evakuaci Sachsenhausenu. *USC Shoah Foundation* (CVH Malach při UK v Praze), rozhovor 17084, V. Z., žena.

37 Manžel Jiří (1897–1945) i syn Vítězslav (1928–1945) zahynuli v prvních měsících roku 1945 v Kauferingu.

38 *USC Shoah Foundation* (CVH Malach při UK v Praze), rozhovor 17084, V. Z., žena.

Daisy Lešková-Fischerová v roce 1947 a Jiří Leško s novorozenou dcerou v roce 1949 (foto: NA a soukromý archiv)

V Praze Jiří Leško nejprve dokončil vysokoškolská studia elektrotechniky. V roce 1948 se s Daisy vzali a o rok později přišla na svět jejich jediná dcera. Zakrátko ale opět zasáhl osud. Jiří, který si odbyval povinnou vojenskou službu, těsně před odchodem do civilu na podzim 1949 tragicky zemřel. Přesné okolnosti nejsou známy. S oficiálním vysvětlením, že spáchal sebevraždu, se Daisy ani Jiřího sestra Viera nikdy nesmířily.³⁹ Je samozřejmě možné, že i na něj nakonec dolehly válečné události, ztráta rodičů či zrada známých. Od těch již nicméně uběhl nějaký čas, a navíc jej mohl výhled na život s vlastní rodinou a dobrou prací naplňovat spíše optimismem.

Po jeho smrti se již Daisy znovu nevdala. Soustředila se na rodinu, do níž v roli adoptivní babičky patřila

i zmíněná Anna Řeháčková a později další generace. O svých válečných zážitcích nehovořila, nechtěla se k nim vracet. Stejně jako poválečné události však její pohled na život jistě ovlivnily. Její rodina proto byla zjištěním, že několik let před smrtí poskytla vzpomínkový rozhovor, překvapena.⁴⁰ Daisy v něm vzpomíná na své rodiče a dětství v Praze, na život v Terezíně a uzavírá ho trpkým konstatováním, že k ní byl život krutý a dopřál jí měrou vrchovatou právě to, čeho se bála nejvíce: samotou.⁴¹

ROZHODOVALA NÁHODA

Příběhy Neugeborenových, Fischerových a nakonec i Lengsfeldových a Steinových dokládají, že přežití druhé světové války bylo často jen věcí štěstí a náhody. Mnozí z těch,

kteří měli hypotetickou šanci na návrat, padli těsně před branami svobody nebo i za nimi. Někteří se pokusili osudu vzepřít, a stejně se jim to nakonec nepodařilo, i když bojovali ze všech sil a měli štěstí na bližní, kteří jim byli ochotni pomoci. Jiní se již za války setkali se závistí, nepřejícností a zradou, což pro ně mělo fatální důsledek.

Ani návrat do života nebyl lehký. Pro přeživší bylo složité překonat traumata a praktické těžkosti, postavit se znovu na nohy, mnohdy čelit nevraživosti i zášti, odolávat dalším ranám osudu. Někteří tíhli k těm, kteří jejich zkušenosti rozuměli, protože ji sami prožili. Jiní se pokusili od minulosti odstříhnout, udělat za ní tlustou čáru a zkusit to znovu, třeba i v jiné zemi. Každý však byl k překonání minulosti a k novému začátku disponovaný jinak a podařilo se to jen někomu. Nikdo neměl jistotu, že nový začátek zároveň přinese i štěstí a úspěch. Poválečný život se často neodvíjel podle představ přeživších. Při ohlédnutí zpět jej někteří hodnotili s trpkostí, protože jejich očekávání se nenaplnila. Minulé zážitky a zkušenosti přirozeně poznamenaly i jejich další prožívání a vnímání a hluboce se tím otiskly i do života následujících generací.

MAGDA VESELSKÁ se v Ústavu pro studium totalitních režimů zabývá dokumentací československých občanů popravených v období nacionálního socialismu v Drážďanech. Ve své odborné práci se věnuje také osudům českých Židů ve 20. století. Je mj. autorkou monografie *Archa paměti. Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím* (Academia – Židovské muzeum v Praze, 2013) a řady článků a studií.

39 Např. proto, že měl spáchat sebevraždu střelnou zbraní, a to dvěma ranami do levé části hrudníku. *Vojenský archiv – centrálna registratúra Trnava*, sbírka kmenových listů, kmenový list Jiří Leško. Jiří byl levák a pravou ruku měl i přes přeučení nešikovnou. Viz rozhovor autorky s M. K., 10. 2. 2023. Jiřího sestra v této souvislosti zmínila pozdější zájem Státní bezpečnosti a přátelské kontakty a rodinné vazby s Rudolfem Margoliem (1913–1952), který byl jednou z obětí procesu s Rudolfem Slánským, a uvedla, že Jiří se na návrat do civilu aktivně připravoval a těšil. *USC Shoah Foundation* (CVH Malach při UK v Praze), rozhovor 17084, V. Z., žena.

40 Rozhovor autorky s M. K., 10. 2. 2023.

41 *AŽM*, SOH, rozhovor 515, D. L., žena.